

СЕРЕДНЬОВІЧНА КЛИНКОВА ЗБРОЯ ІЗ ФОНДІВ ЛЬВІВСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ

© Гринчишин Б.В., 2013

Розглянуто різні типи мечів із фондів ЛІМ. Зосереджено увагу на мечях, знайдених на українських теренах. Описано їх особливості, вказано типи згідно з типологією Е. Окшотта.

Different types of swords from the funds of Lviv history museum have been examined. The main attention is focused on the swords, discovered on the territory of Ukraine. The characteristics of the weapon and their types according to E. Oakeshott typology have been described

Систему озброєння давньоукраїнського воїна можна встановити, тільки використовуючи усі можливі джерела (писемні, іконографічні та археологічні), що містить інформацію про елементи військового озброєння та спорядження. Саме археологічні знахідки є найціннішими, адже являють собою для вивчення справжні зразки зброї, що дає можливість найпереконливіше відтворити комплекс озброєння середньовічного воїна. Важливим є вивчення зразків зброї, які зберігаються у фондах музеїв, зокрема і Львівського історичного. Серед екземплярів середньовічної клинкової зброї з колекції ЛІМ найбільшу кількість становлять мечі. Зосередимо увагу на описанні саме цього виду клинкової зброї, тим більше, що саме меч вважається типовою зброєю рицарської західноєвропейської традиції, “мілітарної технології” [1; 2], яка характерна була і для Галицько-Волинської держави.

Для описання мечів, які зберігаються в ЛІМ, використаємо типологію Е. Окшотта [3–5]. Класифікація англійського зброєзнавця дає можливість ввести знайдені на теренах України мечі у загальноєвропейський контекст і до того ж виявити характерні саме для давньоукраїнського воїна типи мечів. Дослідження польських [6–8] та білоруських [9, 10] учених засвідчують, що типологія Е. Окшотта дає можливість з’ясувати спільні тенденції розвитку цього виду клинкової зброї в усій Європі і до того ж простежити особливості застосування мечів на окремо взятих територіях. Також варто зауважити, що класифікація Е. Окшотта дає можливість визначити тип тільки окремо знайденого верхів’я, хрестовини чи клинка, а це значно збільшує джерельну базу порівняно з тим, як визначаються типи мечів за А. Кірпічниковим та іншими дослідниками. Типологія англійського дослідника має відкритий характер, тобто може бути доповнена, що, наприклад, здійснив М. Глосек [11] на основі знахідок з теренів Центральної Європи, які Е. Окшотт враховував менше. Перед українськими дослідниками стоїть завдання: використовуючи типологію англійського дослідника, прокласифікувати усі мечі з території України відповідного періоду, виявивши спільні і відмінні форми, що дасть можливість показати особливості використання цього виду клинкової зброї на давньоукраїнських землях у XI–XV ст.

У Львівському історичному музеї зберігаються мечі XI–XIV ст., знайдені за різних обставин на території України. На жаль, більшість з них є випадковими знахідками, що утруднює їх датування. Без серйозного комплексного аналізу археологічних матеріалів з теренів Галицько-Волинської держави та й суміжних територій не можна аргументовано довести, яка була система озброєння давньоукраїнських воїнів, з’ясувати, які види й типи зброї та захисних обладунків використовувалися на досліджуваних теренах. До того ж необхідно обов’язково враховувати усі проблеми, пов’язані з аналізом та інтерпретацією знайденого археологічного матеріалу. Зокрема,

Йдеться про те, що доволі часто знахідки зброї є без археологічного контексту, що утруднює насамперед їх датування, вони нерідко є в поганому стані збереження, особливо це стосується таких елементів, які виготовлені з матеріалів, що швидко псуються. Так само є проблемою і визначення належності певної зброї та захисних обладунків відповідним групам військ, адже на території сучасної України у XII–XIV ст. стикалися різні військово-політичні сили, та й саме давньоруське військо було неоднорідне, адже складалося з власне дружинників, війська бояр, міського і сільського ополчення, крім того, були ще й найманці. Саме тому необхідний, як уже зазначалося, комплексний аналіз усіх джерел. І особливо цінність у цьому випадку становлять знахідки зброї в археологічному контексті, особливо у закритих археологічних комплексах.

Особливий інтерес серед екземплярів клинкової зброї становлять ті, які мають написи, клейма, знаки, адже вони дають додаткову інформацію, зокрема щодо можливого виробництва. У Львівському історичному музеї зберігається меч другої половини XI–XII ст. з написом *INGELRII*. (№ інв. 3-3528). Належить до типу X A 3. Цей меч має клинок завдовжки 75,5 см, звужений до вістря, двосічний, з глибоким двобічним долом по усій довжині, пряму чотиригранну хрестовину та лінзоподібне верхів'я. Цей напис, на думку дослідників, засвідчує походження цього примірника з надрейнських майстерень, де мечі з такими написами виготовлялися з X до XII – XIII ст. [12]. Слід зазначити, що такі мечі були доволі поширеними у Європі, зокрема і в Центральній та Центрально-Східній. Сьогодні в Європі знайдено 37 мечів з написом *INGELRII* [13]. Такий самий напис має, зокрема, меч типу XI A 1a із поховання воїна (можливо, із заможного боярського роду) у Городку над Бугом (червенське місто Волинь) [14]. Цей меч датують XI – XIII ст. (Є. Кушнєж уточнює датування поховання другою половиною XII ст. – початком XIII ст [15]. З обох боків цього клинка виявлені написи латинською мовою, виконані за допомогою техніки інкрустації тим самим матеріалом (залізом), з якого виконане верхів'я, що у XI – XIII ст. було поширеною нормою, а до кінця XIII ст. така техніка інкрустування залізом занепадає [16]. Ті самі літери не мають ідентичного вигляду, що цілком відповідає припущенню про виконання інкрустації технікою вклепування дроту у заглиблення, зроблені за допомогою різця. [17]. Напис з одного боку – **INGELRII ME F(e)CIT** – вказує ім'я майстра: *Інгелрій мене створив*. На написі переставлені дві літери, мало би бути: *INGELRII*. Переставляння літер було частою практикою ковалів [18].

На кожному з двох виступів у формі усіченого конуса верхів'я J-дископодібного меча типу XVIIIa є таушований латунний хрест, знак Тевтонського ордену. Це дає підстави припускати, що, можливо, меч походить з Німеччини. Він знайдений під час археологічних розкопок на Львівщині (точне місце не вказане). Цей меч до ЛІМ надійшов у 1940 р. з музею ім. Яна III (№ інв. 3 - 1248). Датуються кінцем XIV – початком XV ст. Клеймо на клинку меча типу XX (№ інв. 3-1231) дає змогу припустити, що його вироблено у майстерні Золінген. Цей меч надійшов з колекції Б. Ожеховича у 1940 р., і датується першою половиною XV ст.

До типу XII належить клинок меча (№ інв. 3-3525), який датується 1150 – 1250 рр. Клинок звужений до вістря, обосічний, з глибоким обабічним долом. Хрестовина типу 5 чотиригранна, пласка. Кільйони на кінцях розширені і заокруглені. Напівсферичне верхів'я належить до типу B₁.

На п'яті клинка меча типу XIIIa (№ інв. 3-3374) з обох боків ідентичні клейма, а в нижній частині на лезі багато зарубок на рівномірних відстанях одна від другої. Хрестовина типу 11 чотиригранна, з краплеподібними закінченнями. Хвостовик позначений клеймом. Восьмигранне верхів'я у вигляді вази з кришкою належить до типу T. Варто зауважити, що мечі типу XIIIa, є характерними для XIII – XIV ст., зокрема вони знайдені у Жешові-Старомісті [19], у ріці Ропі біля Сколівщини на Прикарпатті [20], а також у Тарнові під час ремонту ратуші [21], в Городку над Бугом [22].

Необхідно відзначити, що типологія Е. Окшотта зручна також і тим, що окремо виділяються типи клинків, верхів'я і хрестовини, а це важливо з кількох причин. Зокрема, зв'язок клинка меча з гардою і верхів'ям не є нероздільним, тобто до старого клинка могли допасовувати новий ефес, часто навіть під впливом моди. Прикладом може слугувати поясний меч, що зберігається в ЛІМ (№ інв. 3-1223). Клинок типу XIV датується кінцем XIII – початком XIV ст., він є клиноподібний у плані, двосічний, з долом, позначений клеймом. Хрестовина з восьмигранними потовщеними закінченнями кільйонів. У той самий час, очевидно, ефес був зроблений новий – датується другою

половиною XIV – I половиною XV ст. і належить до типу I 10. Головка дископодібна, зрізана у восьмигранну форму. Гриф зроблений з двох дерев'яних пластинок, обтягнених шкірою, рубчастий по горизонталі.

Клинок типу XVa (№ інв. 3-1234), який датується XIV ст., дуже звужений до вістря, обосічний, овальний у перерізі, має чотиригранну хрестовину, з овальним у плані центром і потовщеними на кінцях кільйонами. Дископодібне верхів'я належить до типу G 5. Аналогічні до цього примірника три мечі, виявлені під час ремонту ратуші у Тарнові [23].

З другої половини XIV ст. аж до першої половини XV ст. на території Галицько-Волинського князівства особливо були поширені мечі “у півтори руки” типу XVIa. У Львівському історичному музеї зберігаються кілька мечів цього типу, які відрізняються типами верхів'їв (головок) та хрестовин.

До цього типу належить меч другої половини XIV – першої чверті XV ст. (№ інв. 3-1427), знайдений інженером Ю. Кричицьким у Белзі в 1943 р. і подарований музеєві Наукового товариства ім. Т. Шевченка. Зараз зберігається в ЛІМ, до якого надійшов у 1940-х рр. При п'яті з обох боків клинок позначений клеймом, ташованим латунню. Верхів'я у вигляді плаского овального диска з потовщенням посередині типу H₁ 6. Хрестовина чотиригранна, кільйони відігнені донизу, на кінцях дещо розширені. До цього ж типу, але з певними видозмінами, можна зарахувати і меч невідомого походження (№ інв. 3 - 1221), який датується 1300–1450 рр. Верхів'я та хрестовина мають певні відмінності від вище-описаного примірника. Хрестовина чотиригранна, з кільйонами, що плавно звужуються до кінців. Головка овальна в плані, пласка, з фасками (тип H₁). В іншого меча цього самого типу (№ інв. 3-1232), який надійшов до музею у 1950-х рр., центр хрестовини ромбічний у плані, чотиригранний, кільйони округлі у перерізі, на кінцях потовщені. Хвостовик звужений до верхнього кінця, плаский. Верхів'я (головка) є дископодібним, пласким (тип G2 J3). Ще один меч цього типу (№ інв. 3-3106) має головку типу H₇ – дископодібну, з конічними опуклинами на площинах, кільйони хрестовини відігнуті донизу. Саме до типу XVIa належить і добре відомий меч (про нього йдеться в описах експозиційного відділу ЛІМ – Музею-Арсеналу [24]), який датується першою половиною XV ст. Він був знайдений під час будівництва нового моста у 1949 р. і привезений до ЛІМ І. Свешніковим (зараз зберігається у цьому музеї, № інв. 3 - 2358). Належав цей меч невідомому лицареві, який загинув під час бою з татарами біля м. Сокаля у 1519 р.: він був зіштовхнутий з моста разом з конем. Верхів'я типу K 10 дископодібне, з двобічною прямокутною головкою заклепки.

Про поширеність цього типу мечів свідчать і примірники, які зберігаються у Волинському краєзнавчому музеї. Зокрема, до типу XVIa I₁ 12 належить меч (ВКМ, № інв. Рч-82), виявлений у руслі р. Стир біля підніжжя давніх укріплень Лучеська. Верхів'я цього меча шестикутне з двома пласкими гудзьями, по одному з кожного боку. Хрестовина пласка, хрестоподібна у перетині, з S-подібними кінцями, оздоблена горизонтальними паралельними заглибленими лініями [25]. Ще один меч (ВКМ, № інв. Рч-200) з того самого району, знайдений біля підніжжя давніх міських укріплень Лучеська під час упорядкування русел р. Стир та Глушець у 1934 р., належить до типу XVIa T₄ 5. На його лезі (за 18,4 см від руків'я) з обох боків є інкрустація золотом у вигляді шестикутної зірки, а трохи нижче – гіпотетично буква у вигляді петлі. Верхів'я восьмигранне має “пірамідальне завершення з приплюснутим малопомітним гудзом у середині” [26]. 15 мечів цього типу знайдені на території Малопольщі [27].

У ЛІМ зберігаються мечі й інших типів, зокрема XVII (№ інв. 3-1213), цей клинок без гарди, звужений до вістря, двосічний, посередині шестигранний у перерізі. Хвостовик звужений догори. Датується XI – XII ст. До цього ж типу належать дві знахідки з Коморова [28], а також меч з Радимна [29]. Меч типу XVIII надійшов до ЛІМ (№ інв. 3-1263) з колекції Б. Ожеховича у 1940 р. Датується XV ст. Клинок звужений до вістря, двосічний, позначений клеймом, ташованим латунню. Хрестовина типу I₁, чотиригранна, кільйони відігнуті донизу, майже доходять до клинка, мають конічні завершення. Верхів'я типу S пласке, восьмикутне, у вигляді стилізованої квітки, у центрі якої – дев'ятигранна усічена піраміда.

До типу XVIIId належить півтораручний меч, датований XV ст. (№ інв. 3-1250). До музею надійшов у 1940 р з музею ім. Яна III. Верхів'я цього меча має вигляд двох насічених шестигранних пірамід, складених основами. Верхня піраміда прикрашена ромбоподібними насічками і пальметами, має гудзик.

Кілька мечів, що зберігаються в ЛІМ, належать до типу XX. Найпопулярнішими такі мечі були в період між 1360 – 1450 рр. Для цього типу характерною була вузька і тонка, злегка вигнута

чи пряма, але похилена донизу, у бік вістря, хрестовина [30]. Усі примірники, що зберігаються в ЛІМ, розрізняються типами верхів'я. Зокрема, до цього типу належить меч (№ інв. З-1219), який знайдено в долині річки Жовкни. До музею надійшов у 1940 р. з музею ім. Любомирських, якому він був подарований графом Агенором Голуховським. Датується цей меч кінцем XIV – початком XV ст. Ближче до п'яти помітні сліди таушування золотом. Гриф звужений до верхів'я, а сама головка типу Н дископодібна [31]. Ще один меч такого типу (№ інв. З-1775) має верхів'я типу I₁ – пласке, шестикутне з дугоподібними верхньою і нижньою сторонами і пласким диском всередині. Датується першою половиною XV ст. Тип XX 9 має ще один півтораручний меч (№ інв. З-1222), який надійшов із музею ім. Яна III у 1940 р. Цей меч із пласкою, чотиригранною, дугоподібною, потовщеною у центрі хрестовиною. Верхня і нижня грані прикрашені рельєфним джгутовим орнаментом, по бокових гранях проходять ребра. На центральній частині є накладна розетка. Головка у вигляді сплющеної кулі з одного боку прикрашена розеткою. Варто зауважити, що недавно, у 2009 р., такого самого типу клинок меча був знайдений при розкопках Буська (літописний Бужеськ) – керівник розкопок П. М. Довгань [32]. Тип верхів'я Н, за Е. Окшоттом (за М. Глосеком – Н₂), Т. Рак і П. Довгань датували знайдений меч у Буську останніми десятиліттями XIV – першими десятиліттями XV ст., вказавши на популярність цього типу меча саме у цей період, що цілком узгоджується з датуванням гончарних посудин з найнижчих шарів заповнення підвалу [33].

Як бачимо, з другої половини XIV ст. особливо поширеними є мечі “у півтори руки”. А. Кірпічніков вказує, що така зброя набагато частіше зустрічається з другої чверті XIV ст. [34]. С. Терський зазначає, що знайдені у Белзі мечі можна датувати так: “два мечі цього типу – “один з них належить до ранніх зразків рубежу XIII – XIV ст., інший – до кінця XIV ст.” [35]. Дослідник пов'язує ці мечі з подіями середини XIV ст., зокрема, з “облогою міста військами Людовіка Угорського у 1378 р. На належність одного з мечів українському бояринові вказує інкрустоване золотом клеймо у формі стилізованого порослого хреста – знака, що був поширений на Галицько-Волинських землях з XIII ст. і може сприйматись як трансформований тризуб” [36]. М. Глосек припускає, що різні знаки хрестів можуть бути знаками майстерень виробництва мечів і переважання мечів з певним типом знака хреста може свідчити про місцеве їх виробництво [37].

З інших видів клинкової зброї, які зберігаються в ЛІМ, велику увагу привертає шабля “у півтори руки” початку XV ст. (№ інв. З-1230), гіпотетично угорського виробництва загальної довжини 107,5 см. Ця шабля до музею надійшла у 1955 р. з Яворівського краєзнавчого музею. Клинок завдовжки 86,5 см, завширшки – 4,6 см, звужений до середини, односічний, з двосічною елманню, ширина елмані – 4,4 см, кривизна – 2/46 см. Хрестовина пласка, S-подібна, з розширеними на кінцях кільйонами. Голівка восьмикутна, пласка, із заокругленими кутами, прикрашена ялинковим орнаментом. Хвостовик позначений двома глибокими нечіткими клеймами. Варто зазначити, що попри незначну кількість таких примірників шабел з території колишнього Галицько-Волинського князівства, що зберігаються в ЛІМ, писемні та іконографічні, зокрема мініатюри Радзивилівського літопису, джерела засвідчують важливість цього виду клинкової зброї для озброєння давньоукраїнського середньовічного воїна. Привертає увагу запис Іпатіївського літопису 1252 р., у якому описується князь Данило, який з'явився на допомогу уграм: “... їхав обіч короля, за звичаєм руським, а кінь під ним був диву подобен і сідло позолочене, і стріли і шабля золотом оздоблені та іншими прикрасами” [38].

Отже, зразки зброї із фондів Львівського історичного музею цілком відповідають висновкам дослідників щодо активного використання саме цього виду клинкової зброї у XI–XV ст. У Центральній Європі переважають знахідки мечів типів XVIa, XIII, XII і I, зокрема у Польщі, – типи XVIa, XIIIa, і XVII. Найбільше знахідок припадає на XIII і XIV ст. [31]. У ЛІМ зберігається найбільше примірників мечів типу XVIa і XX, що, з одного боку, цілком узгоджується з загальноєвропейським контекстом, а з іншого, – свідчить про їх певну своєрідність (порівняно з іншими знахідками з території Прикарпаття та Волині). Найбільше знахідок мечів датується XIV ст., що також узгоджується із середньоевропейським контекстом.

1. Гуцул В. Рицарі Данила Романовича. Рицарська зброя серед персонажів Галицько-Волинського літопису / В. Гуцул // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. – К., 2009. – Число 16. – С. 78–93. 2. Гуцул В.М. Рицарська мілітарна технологія в Києво-Руській та

Польсько-Литовській державах: інструменти, концепції та практики збройної боротьби / В. М. Гуцул: автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.02: Всесвітня історія. – К., 2011. – 22 с.

3. Окишотт Э. Археология оружия / Э. Окишотт. – М., 2006. – 398 с. 4. Окишотт Э. Меч в век рыцарства. Классификация, типология, описание / пер. с англ. Л. М. Игоревского / Э. Окишотт. – М., 2007. – 176 с. 5. Oakeshott R. E. Records of the Medieval Sword / R. E. Oakeshott. – Woodbridge, 1991. – 310 p. 6. Głosek M. Miecze środkowoeuropejskie z X – XV w. / M. Głosek. – Warszawa, 1984. – 186 s. 7. Głosek M., Nadolski A. Miecze średniowieczne z ziem polskich / M. Głosek, A. Nadolski. – Łódź, 1970. – 106 s. 8. Nadolski A. Polska broń. Broń biała / A. Nadolski. – Wrocław, 1984. – 176 s. 9. Бохан Ю.М. Узбраенне войска ВКЛ другой паловы XIV – канца XVI ст. / Ю.М. Бохан. – Мінск, 2002. – 336 с. 10. Плавінскі М.А. Клінковая зброя X–XIII ст. на тэрыторыі Беларусі / М.А. Плавінскі. – Мінск, 2006. 11. Głosek M. Miecze środkowoeuropejskie z X – XV w. / M. Głosek. – Warszawa, 1984. – 186 s. 12. Ibid. – S. 122. 13. Marek L. Wczesnośredniowieczne miecze z Europy Środkowej i Wschodniej: Dylematy archeologa i bronioznawcy / L. Marek. – Wrocław, 2004. – S. 48. 14. Kuśnierz J. Z badań nad militarnym znaczeniem Gródka nad Bugiem (Wołyń) we wczesnym średniowieczu / J. Kuśnierz // Acta Militaria Mediaevalia II. – Kraków – Sanok, 2006. – S. 93, табл. X. 15. Ibid. – S. 93. 16. Głosek M. Miecze środkowoeuropejskie z X – XV w. / M. Głosek. – Warszawa, 1984. – S. 105. 17. Marek L. Wczesnośredniowieczne miecze z Europy Środkowej i Wschodniej: Dylematy archeologa i bronioznawcy / L. Marek. – Wrocław, 2004. – S. 43. 18. Kuśnierz J. Z badań nad militarnym znaczeniem Gródka nad Bugiem (Wołyń) we wczesnym średniowieczu / J. Kuśnierz // Acta Militaria Mediaevalia II. – Kraków – Sanok, 2006. – S. 93, табл. X. 19. Głosek M. Miecze środkowoeuropejskie z X – XV w. / M. Głosek. – Warszawa, 1984. – S. 162, poz. 308. 20. Ibid. – S. 163, poz. 312. 21. Glinianowicz M. Stan badań nad uzbrojeniem późnośredniowiecznym w Małopolsce / M. Glinianowicz // Acta Militaria Mediaevalia I. – Kraków – Sanok, 2005. – S. 153, 151, tabl. VII:2. 22. Głosek M. Miecze środkowoeuropejskie z X – XV w. / M. Głosek. – Warszawa, 1984. – S. 156–157, poz. 247. 23. Glinianowicz M. Stan badań nad uzbrojeniem późnośredniowiecznym w Małopolsce / M. Glinianowicz // Acta Militaria Mediaevalia I. – Kraków – Sanok, 2005. – S. 153. 24. Косів М. В. Музей “Арсенал” у Львові / М. В. Косів, В.М. Коссой, Б. В. Мельник, Б.М. Чайковський. – М., 1990. 25. Терський С.В. Лучеськ X – XV ст.: монографія / С.В. Терський. – Львів: Видавництво Національного університету “Львівська політехніка”, 2006. – С. 172. 26. Там само. – С. 171. 27. Glinianowicz M. Stan badań nad uzbrojeniem późnośredniowiecznym w Małopolsce / M. Glinianowicz // Acta Militaria Mediaevalia I. – Kraków – Sanok, 2005. – S. 153–154. 28. Głosek M. Miecze środkowoeuropejskie z X – XV w. / M. Głosek. – Warszawa, 1984. – S. 157, poz. 257, 258. 29. Glinianowicz M. Stan badań nad uzbrojeniem późnośredniowiecznym w Małopolsce / M. Glinianowicz // Acta Militaria Mediaevalia I. – Kraków – Sanok, 2005. – S. 155, 154, tabl. IX:3. 30. Окишотт Э. Меч в век рыцарства. Классификация, типология, описание / пер. с англ. Л. М. Игоревского / Э. Окишотт. – М., 2007. – С. 94. 31. Терський С.В. Середньовічна зброя у львівських музейних колекціях довоєнного часу: походження і склад / С.В. Терський // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. – № 555: Держава та армія. – 2006. – С. 17. 32. Довгань П. М., Рак Т. О. Меч з городища літописного Бужська / П. М. Довгань, Т. О. Рак // Вісник Інституту археології. – Вип. 5. – Львів: Видав. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – С. 170 – 175. 33. Там само. – С. 170–175. 34. Кирпичников А. Н. Военное дело на Руси в XIII – XV вв. / А. Н. Кирпичников. – Л.: Наука, 1976. – С. 24. 35. Терський С. До проблеми датування археологічного матеріалу періоду Галицько-Волинської держави / С. Терський // Наукові записки/ Львівський історичний музей. – Вип. X. – Львів: Новий час, 2001. – С. 151. 36. Терський С.В. Боярство Волині X – XIV ст.: походження, суспільна роль, персональний склад за літописними та археологічними даними / С. В. Терський // Записки НТШ. Праці Археологічної комісії – Т. 253. – Львів, 2007. – С. 549. 37. Głosek M. Miecze środkowoeuropejskie z X – XV w. / M. Głosek. – Warszawa, 1984. – S. 131–132. 38. Ibid. – S. 126–127. 38. Літопис Руський / За Інатським списком / пер. Л. Махновця. – К., 1989. – С. 408–409.